

عنوان: معیار های نظام آموزشی از دیدگاه اسلام بر اساس قران^۱

نویسنده: فردوس بازاریار^۲

1-چکیده:

نظام آموزشی به عنوان ستون اساسی گسترش جامعه در پیشرفت دانش، مهارت ها و استعداد های همگی صورت بسیار اساسی دارد. بررسی نظام آموزشی سبب اندازه گیری و بهبود کارکرد این نظام از ارزش والایی برخوردار است. هدف از بررسی گسترش نظام آموزشی، بهبود وضعیت تحصیلات، افزایش مهارت ها و استعداد های فراگیران ، توانمندسازی مدرسین و اساتید ، بهینه سازی استفاده از منبع ها، پیشرفت تجهیزات و عرصه آموزشی، ارزیابی نظام آموزشی با نیازهای اجتماع و بازار کار، ایجاد فرصت های برابر آموزش و دسترسی به آموزش برای همه افراد و پیشرفت نظام آموزشی ، آگاهی از نقاط قوت و ضعف نظام آموزشی و تعیین سیاست ها و برنامه های بهبودی به عنوان یک سیستم حیاتی در جامعه است. توسعه نظام آموزشی با هدف بهبود کیفیت و اولویت آموزش و پرورش از اهمیت فراوانی برخوردار است. این توسعه نه تنها به تحقق هدف های اجتماعی و اقتصادی اجتماع کمک می کند، بلکه اثر مهمی در تربیت نیروی انسانی شایسته، متعهد و خلاق دارد. بنابراین، نظام آموزشی به عنوان ابزارهای ارزیابی و توسعه می توانند به ما در راه بهبود آموزش و پرورش همراهی کنند. ضرورت ارزیابی دقیق و پیوسته نظام آموزشی در ارتقاء کیفیت آموزش، آسان کردن فرصت های دسترسی به تحصیل و پیشرفت شایستگی های حرفه ای پایدار بر شناخت کامل و همه جانبه نقاط ضعف و قدرت است. نمودار های توسعه نظام آموزشی می توانند معیارهای کیفی و کمی جهت سنجش این پیشرفت ها و نقاط ضعف میسر کنند. از این رو ، بررسی شاخصه های نظام آموزشی،

¹ Standards of the educational system from the Islamic perspective based on the Quran

² (پایه ششم پاره وقت - مدرسه فاطمه زهراى اطهر)

اضافه بر بهبود کیفیت آموزش و پرورش، به اجرا اهداف فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی اجتماع کمک می کند. این تحلیل ها می توانند به سیاست گذاران، تصمیم گیران و اشخاص مشارکت کننده در ناحیه آموزش و پرورش در ارتقاء این نظام پر ارزش کمک کرده و به سوی توسعه پایدار اجتماع کمک نمایند.

یکی از نیازهای الزامی انسان برای قرار گرفتن در مسیر درست زندگی، تعلیم و تربیت است. فلسفه ی وقوع ادیان الهی هدایت و ارشاد آدمیان و قرار دادن انسانیت در مسیر درست زندگی و بندگی بوده است و در این راه از ابزار و روش های متنوعی بهره برده که می توان گفت مهم ترین این ابزار ها، تعلیم و تربیت می باشد. در این مقاله معیار های نظام آموزشی از دیدگاه اسلام بر اساس قرآن، می پردازیم.

کلید واژه: نظام آموزشی^۳، اسلام^۴، قرآن^۵، تعلیم و تربیت^۶

2-مقدمه

2-1بیان مسأله:

آموزش و پرورش به عنوان نهادی اجتماعی و فرهنگی، اثر بی بدیل در تربیت نیروی انسانی و ایجاد سرمایه اجتماعی و فرهنگی در شیوه رشد و تعالی کشور اعمال می کند. اهمیت آموزش و پرورش تا قدری است که بدون مبالغه گویی می توان آینده کشور را در آینه آموزش و پرورش این روز ها قابل مشاهده دانست. از منظر تعالیم انسان ساز اسلام نظام تعلیم و تربیت از نقشی عظیم برخوردار است

³ Educational system

⁴ Islam

⁵ Quran

⁶ Education

به گونه ای که معلم ها استمرار دهنده راه انبیای الهی هستند که زمینه تربیت کودکان و نوجوانان را در مسیر عبودیت الهی ممکن می کنند.

اسلام به عنوان یک اندیشگاه دارای نظام تربیتی مختص خود است. این نظام اختلاف های اساسی با سایر نظام های تربیتی دارد. بنابراین، پژوهش در باب ریشه های این اختلاف ها با توجه به قلمروهای حیات آدمی ضرورتی آشکار است. تبیین عناصر تعلیم و تربیت شامل: هدف، برنامه، روش، ارزشیابی و... مستلزم نظریه پردازی در خصوص قلمروهای حیات آدمی از یک طرف، و استخراج پیامدها و دلالت های تربیتی آنها از راه دیگر است. هدف به عنوان اساسی ترین عنصر در تربیت اسلامی به تبیینی نوین نیازمند است. اثر شگفت انگیز تعلیم و تربیت در زندگی انسان بر کسی پوشیده و قابل انکار نیست؛ اگر تعلیم و تربیت به روش صحیح انجام شود، فرد به کمال مد نظر دست می یابد و در غیر این صورت، فرد و در نهایت جامعه بشری با یک تربیت اشتباه به انحطاط کشیده می شوند. از آنجایی که مهمترین وجه تربیت، انسان (متربی) است، با رجوع به درون آدمی توانست به ضرورت و اهمیت تعلیم و تربیت، هم برای فرد و هم برای جامعه ای متشکل از افراد، پی برد؛ برای این که انسان (متربی)، با وجود گرایش فطری به طرف کمال و خیرات، از طریق استفاده صحیح یا غلط از نیروها و توانایی هایش، به کمال رسد یا انحطاط یابد؛ به عبارت دیگر، انسان ها، استعدادها و زمینه های زیادی برای رسیدن به مدارج ممتاز کمال و فضائل اخلاقی دارند؛ در هر حال، تعلیم اسلام گواهی دارند که در انسان، زمینه های گمذاهی و سقوط نیز وجود دارد؛ بنابراین هدف اصلی تربیت، سوق دادن انسان به سوی خیر و خوبی و سپس سعادت و کمال نهایی است و اصلی ترین و عاملی که می تواند در این امر، مؤثر واقع شود، متعلم و مربی آگاه و کمال یافته است؛ لذا اهمیت هستی مربیان آگاه نیز در کنار اهمیت تعلیم و تربیت، ممتاز می شود. روایات اسلامی، علمای عامل و مربیان هدایت

یافته را محبوب خدا و بازمانده انبیاء شمرده و مرکب و قلم آنان را از خون های شهدا بالاتر به حساب آورده است (مجلسی^۷، 1389-14.15)

2-2 پیشینه تعلیم و تربیت

تعلیم و تربیت در فرهنگ های مختلف، تعریف و مثال هایی متفاوتی دارد که توانست قدری از این تعاریف را سخن برخی بزرگان تربیتی به صورت زیر بیان کرد.

ارسطو^۸: تعلیم و تربیت مجموعه اعمالی است که به توسط خانواده یا دولت برای ایجاد فضائل اخلاقی و درونی در افراد صورت می گیرد. جان لاک^۹: تعلیم و تربیت فراهم ساختن زمینه روانی سالم، در تنی سالم که سعادت فردی و به تبع آن سعادت اجتماعی را به دنبال می آورد. ژان ژاک روسو^{۱۰}: تعلیم و تربیت هنر یا فنی است که به صورت راهنمایی یا حمایت و هدایت طبیعت متری و با رعایت قوانین رشد طبیعی و با همکاری خود او و برای زندگی کردن؛ انجام می پذیرد.

جان دیوئی^{۱۱}: تعلیم و تربیت بازسازی و سازماندهی تجربه است که بر معنادار شدن و عمق تجربه می افزاید و توانائی هدایت جریان تجربه را توسعه می بخشد. دورکیم^{۱۲}: تربیت را وسیله ی انتقال میراث تمدنی و فرهنگی از نسلی به نسل دیگر یا (اجتماعی کردن) کودکان می داند در مکاتب مختلف هم تعاریفی متفاوت برای این مقوله ارایه شده که به طور خلاصه اهداف و محتوای تربیتی برخی از این مکاتب را می توان این گونه بیان کرد:

Assembly⁷

Aristotle⁸

John Locke⁹

Jean-Jacques Rousseau¹⁰

John Dewey¹¹

Durkheim¹²

ایده الیسم^{۱۳} (هدف تعلیم و تربیت: پرورش بی واسطه استدلال و شخصیت. محتوا تعلیم و تربیت: مطالب انتزاعی را در قالب آثار مکتوب تاریخ، ارایه می دهد. زیرا معرف میراث گذشتگان و عرضه کننده قهرمانان در نقش الگوست (رئالیسم). هدف: شناخت جهان از طریق به کارگیری عقل. محتوا: مطالعه بی واسطه جهان خارج، فعالیت استقرایی را برای عقل‌میس ر می سازد، در حالی که در آن واحد دانش جدیدی را در مورد خود جهان نیز فراهم می سازد).

نئوتومیسیم^{۱۴} (هدف تعلیم و تربیت: رشد بلاواسطه عقل و اراده. محتوا: همه موضوع های انتزاعی را شامل می شود ، از جمله موضوع های مذهبی که افراد را وادار می کند بدون هیچ تردیدی آنها را مطالعه کنند و فرا بگیرند).

پراگماتیسم^{۱۵} (هدف: افزودن به معنای تجربه، به ویژه تجربه اجتماعی، به نحوی که فرد بهتر بتواند فرایند تجارب آینده را هدایت کند. محتوا: تجربه بلاواسطه انسانی است ؛ و تمرکز بر مسائل اجتماعی کنونی که دانش آموزان در یک جامعه خاص تجربه می کنند).

(اگزیستانسیالیسم^{۱۶}). هدف: برانگیختن یا تقویت آگاهی، که به نوبه خود در بهبود انتخاب های فردی به کار خواهد رفت. محتوا: تمرکز اصلی در این مکتب بیشتر بر روی نگرش افراد نسبت به محتوا است و تمرکز بر محتوا، خیلی کمتر از تمرکز بر نگرش فرد نسبت به محتواست. هریک از این تعاریف مبنای ، پایه ها و اصول آموزشی در سیستم و نظام پذیرنده ی آن ها است .

در بررسی چهارچوب کلی تعلیم و تربیت در اسلام، ابتدا باید جواب چند سوال را به عنوان مبنا و اصول آموزش و پرورش در اسلام مورد بررسی قرار داد؛ سوالاتی نظیر، چگونگی برخورد دین با مسئله ی علم و تعلیم ، همچنین میزان اهمیتی که دین به علم می دهد ، ویژگی های انسان یا همان متعلم از نظر

Idealism¹³
Neothomism¹⁴
Pragmatism¹⁵
Existentialism¹⁶

آسان کردن راه و نزدیک کردن مقصد است؛ نه ایجاد کردن آنها (صالحی و یاراحمدی^{۱۹}، 1387) به طور کلی، تربیت اسلامی عبارت است از: «فعالیت هدفمند و دوسویه میان مربی و متربی بر اساس جهان بینی و نظام ارزشی اسلام و به منظور کمک به متربی در راستای تحقق بخشیدن به قابلیت ها و پرورش همه جانبه شخصیت وی» (همت بناری^{۲۰}، 35، 138).

باقری^{۲۱} (1392) مبانی تربیت اسلامی را شامل تأثیر ظاهر بر باطن، تأثیر باطن بر ظاهر، ظهور تدریجی شاکله، تأثیر شرایط بر انسان، مقاومت در تأثیرگذاری بر شرایط، جذبہ حسن و احسان، تطور وسع آدمی، کرامت، اندیشه ورزی، آشنایی و بیگانگی با خدا، ضعف و دلبستگی و آزمندی میداند. ایشان همچنین هدایت و رشد، طهارت و حیات طیبه، تقوا، قرب و رضوان و نیز عبودیت را از اهداف غایی تعلیم و تربیت اسلامی بر می‌شمرند. به طور کلی، در خصوص اهداف تعلیم و تربیت اسلامی باید گفت که هدف غایی از دیدگاه اسلام که حقیقتی بی نهایت و جامع تمام ارزش هاست، همانا قرب به خداوند متعال است که میتواند محور تمام افعال انسان قرارگیرد و منظور از این محوریت همان حضور او در متن زندگی است. از اهداف واسطه ای تربیت اسلامی نیز میتوان ارتباط انسان با خود، طبیعت و دیگران، ارتباطات اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی اشاره کرد (اعرافی و همکاران^{۲۲}، 1387).

در منابع اسلامی اگر هدف ارسال رسل و بعثت انبیاء الهی (علیهم السّلام) شمرده شده است، تربیت انسان و انسان سازی و به فعلیت رساندن تمام گنجینه ها و استعدادهای نهفته در درون وی بوده است. هدف از آفرینش انسان و تربیت او جز این نمی تواند باشد. اتفاقاً در قرآن خداوند نیز به عنوان مربی انسان معرفی شده است.

Salehi and Yarahmadi¹⁹

Hemat Banari²⁰

Bagheri²¹

Aarafi and colleagues²²

چنان که اشاره شد در علم تعلیم و تربیت از جمله مهمترین امور، نظریه پردازی و نیز پیریزی یک نظام تربیتی منسجم و کارآمد می باشد و مهم ترین عناصر در یک نظام تربیتی عبارتند از: اهداف، مبانی، اصول، راه ها، خط مشی ها، و شیوه های تربیتی، که بخش زیادی از آن در منابع اسلامی آمده است، بقیه امور از قبیل، راهبردها، وسایل و ابزار، تکنیک ها و فنون، یا عبارت اخرای همان چهار امر است یا فرعی از فروعات همان هاست که باید از علوم دیگر کمک گرفته شوند. در تعلیم و تربیت اسلامی از جهت منبع های علمی تنوع بسیاری مشاهده میشود. قرآن کریم و روایات، منبع های بسیار غنی و عمیقی در سوی استخراج و استنباط بسیاری از مسائل مربوط به تعلیم و تربیت به حساب می آیند. فلاسفه و مربیان مسلمان تعلیم و تربیت با استفاده از منابع غنی و پایان ناپذیر وحی و میراث گرانقدر انبیاء الهی و ائمه اطهار (علیهم السلام) آثار گرانسنگی را از خود در تربیت به یادگار گذاشته اند. منبع های موجود در این زمینه که از قدیم توسط فلاسفه و مربیان مسلمان تعلیم و تربیت به نگارش درآمده، می تواند شاهد این مدعا باشد.

6-بودجه بندی زمانی نظام تعلیم و تربیت

در آموزه های دینی برای انسان در دوره های مختلف زندگی ویژگی ها و توانایی های مختلفی ذکر شده ؛ نظریات روانشناسی هم دوره های مختلفی برای زندگی و حیات آدمی تعریف می کنند و حتی به صورت دقیق تر برای هر دوره ی زندگی ویژگی هایی ذکر می شود ؛ به عنوان مثال پیازه به عنوان یک روانشناس کودک، دوره ی رشد کودک را شامل چهار مرحله ی : مرحله ی حسی حرکتی ، مرحله ی پیش عملیاتی ، مرحله ی عملیات عینی و مرحله ی عملیات صوری ، می داند و برای هریک از این مراحل ویژگی هایی را بیان کرده است . در تعلیم اسلامی رشد فرزند به سه دوره ی مشخص هفت ساله تقسیم شده است، سیادت: هفت سال اول را که تقریباً مطابق با دوره قبل از دبستان است ،(دوره سیادت) می نامند، دوره اطاعت :هفت سال دوم را دوم را (دوره اطاعت)می

نامند، دوره وزارت : هفت سال سوم را (دوره وزارت) می نامند (قهرمانی فر^{۲۳}، ۱۳۹۴) و برای هر دوره ، ویژگی ها و خصوصیات معین شده که در زمان بندی برای تعلیم و تربیت مواد مختلف و آنچه که در هر دوره باید آموزش داده شود ؛ باید در نظر گرفته شود .

در دوره ی کودکی یادگیری بیشتر با بازی همراه است؛ در فرایند آموزش باید نکاتی را مد نظر قرار داد از جمله : نحوی اندیشیدن و تفکر کودکان متفاوت از بزرگسالان است ، کودکان در سنین اولیه ی مدرسه با امور محسوس و عینی بهتر می توانند کار کنند و این که آموزش باید بر نیازهای فردی دانش آموزان و سطح درک و فهم آن ها منطبق باشد (سیف^{۲۴}، ۱۳۷۹)

7-منبع های تربیتی در اسلام

در این بخش به ذکر منابعی پرداخته می شود که از آغاز کلمه تربیت در دنیای اسلام ،جزء آثار و منابع عالی در تعلیم و تربیت اسلامی به شمار میروند.

1-منابع قدیم، نظیر: اخلاق ناصری از خواجه نصیرالدین طوسی، کیمیای سعادت از امام محمد غزالی ، تهذیب الاخلاق از ابوعلی مسکویه، محجه البیضاء از فیض کاشانی، معراج السعاده از ملا احمد نراقی، جامع السعادات از ملا محمد مهدی نراقی و...

2)منابع جدید نظیر : تعلیم و تربیت در اسلام از شهید مرتضی مطهری، آیین تربیت و اسلام و تعلیم و تربیت از ابراهیم امینی، شرح چهل حدیث از امام خمینی و... لازم به ذکر است که بسیاری از دانشمندان مسلمان در لابلا ی مباحث دیگر نظیر اخلاق، بخشهایی از فلسفه، مباحث تفسیری، سیره انبیاء و اهل بیت (علیهم السّلام) و... به مسائل تربیتی نیز پرداخته اند.

Ghahramanfar²³
Saif²⁴

8- نتایج بررسی و تطبیق جایگاه تربیت در اسلام

تعلیم و تربیت در اسلام بر پرورش حواس، عقل و قلب انسان است؛ لذا در روش ها و فنون تدریس و آموزش دین، باید روش ها و فنونی را برگزید که به پرورش این ابزارهای شناخت منتهی شوند. پس استفاده تلفیقی از اکثر روش های تدریس و به کار گرفتن فنون مربوط به هر روش حائز اهمیت فراوان است. تربیت در اسلام، تربیتی ارزشی و مبتنی بر آموزش ارزش ها است به عبارت دیگر، خیلی مهم است که خود شاگرد و مربی در مورد صحت و اعتبار مفاهیم و موضوعات دینی متقاعد مطمئن شود، نه آنکه معلم و مربی در صدد باشد فقط با گفته خود، وی را به چنین امری متقاعد سازد. در طراحی محتواهای درسی در اسلام، باید به گنجاندن مطالب سودمند، در حوزه های مرتبط با وجود انسان و خود افراد؛ جامعه و محیط و لذا به نوعی تاریخ و طبیعت توجه کافی داشت. فقط به کارگیری روش های تدریس و محتواهای درسی مناسب، برای سوق دادن شاگردان به سوی هدف های اصیل تربیت دینی از دیدگاه اسلام کافی نیست، بلکه بدین منظور کاملاً ضروری است شاگردان و مربیان، خود را از هر گونه آلودگی و گناه پاک سازند و شایستگی معنوی لازم برای دریافت حقیقی تربیت دینی کسب کنند. در تربیت اسلامی باید توجه داشت که منابع شناخت، هرگز محدود به کتب رسمی دانشگاهی و مدرسه نیست، بلکه همه منابعی که به آدمی شناخت می بخشند و او را به هدف آفرینش یعنی تعالی، کمال و عبودیت نزدیک تر می سازند منبع شناخت محسوب می شوند.

9- منابع

- 1- قرآن کریم ، ترجمه ی آیت الله مشکینی ، ، 1390 تهران ، مرکز طبع و نشر قرآن جمهوری اسلامی ایران
- 2- مطهری ، مرتضی ، 1382 تعلیم و تربیت در اسلام ، تهران ، انتشارات صدرا
- 3- اعرافی، علیرضا؛ بهشتی، محمد؛ فقیهی، علینقی؛ ابوجعفری، مهدی؛ اهداف تربیت از دیدگاه اسلام؛ قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، 1387.
- 4- باقری، خسرو؛ نگاهی دوباره به تربیت اسلامی؛ جلد اول، تهران: مدرسه، 1392.
- 5- شکوهی یکتا، محسن (1377). تعلیم و تربیت اسلامی (مبانی و روش ها). تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب های درسی ایران.
- 6- شهبازی، زلیخا (1388). تبیین مبانی، اصول و روش های تربیت اجتماعی در اسلام از منظر قرآن و نهج البلاغه.
- 7- حسینی زاده، سیدعلی؛ شرفی جم، محمدرضا (1393). نقد و بررسی اصول تعلیم و تربیت فمینیسم لیبرال از دیدگاه اسلام. تعلیم و تربیت اسلامی. س 21. ش 18: 25-50.
- 8- پژوهش های تاریخی ایران و اسلام» بهار و تابستان 1391 - شماره 10 , جان احمدی، فاطمه - نیک آفرین آلائق، مهدی , دانشیار گروه تاریخ دانشگاه الزهرا - کارشناسی ارشد تاریخ و تمدن اسلامی
- 9- سیف الهی، حسین ، جایگاه علم و آموزش در قرآن و روایات ، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، تهران، مرکز فرهنگ و معارف قرآن، 1394.
- 10- رنجبری قربانی , آقاجانی، ، فاطمه ، معصومه، رابطه تزکیه و تعلیم از منظر اسلام، اولین همایش ملی آموزش در ایران، 1404 تهران، پژوهشکده سیاستگذاری علم، فناوری و صنعت، 1390
- 11- بصیری، سمیه ، آسیب شناسی اخلاق سیاسی- اجتماعی مسئولان از دیدگاه نهج البلاغه، همایش منطقه ای اخلاق اجتماعی از منظر قرآن و عترت، تفت، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تفت، 1391